

УДК 930.8(075.8)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СУСПІЛЬНО-ФУНКЦІОНУЮЧОГО ФЕНОМЕНА

П.Е.Герчанівська*кандидат філософських наук, докторант Харківської Академії культури*

У статті показано, що методологічні перспективи у формуванні концепції мають культурологічний підхід, що дає можливість проаналізувати цей феномен комплексно, інтегруючи методологічні принципи філософії, соціології, етнографії, релігієзнавства, мистецтвознавства. Такий підхід дозволяє створити картину діалектичного зв'язку української народної релігійної культури (об'єкту) і її соціального носія (суб'єкта) у соціально-історичній системі координат, осмислити цей феномен як системно-функціонуючий спосіб включення людини в суспільне життя визначити його роль і місце в сучасному соціумі.

Ключові слова: українська народна релігійна культура, соціально-історична система.

Підвищення національної самосвідомості в Україні, звернення до етнічних коренів актуалізує проблему дослідження української народної релігійної культури, осмислення її місця і ролі у сучасному суспільстві. Природний процес осягнення істини привів до плюралізму в галузі методології та теорії народної культури, що, з одного боку, обумовило глибину та цілісність дослідження цього культурного феномена, з іншого – стало чинником його звужених трактувань. Певну роль у методологічних пошуках відіграли такі наукові дисципліни як філософія, історія і соціологія культури, релігієзнавство, мистецтвознавство, етнографія, психологія. Кожна з них сформувала свої позиції щодо народної культури, однак, як засвідчив досвід, зведення їх в єдине ціле виявилось малопродуктивним.

Це актуалізувало необхідність розробки міждисциплінарних методологічних засад дослідження цього феномена, найбільш придатних для аналізу. Підтвердженням тому є поява в останні десятиріччя низки робіт [2, 11-12], в яких на підставі міждисциплінарного підходу вивчаються окремі аспекти народної культури. Далекоглядні перспективи у формуванні концепції народної культури, на мій погляд, має культурологічне дослідження, яке дає можливість розглянути її комплексно, з різних методологічних позицій. Тому цілком логічно в нашому аналізі української народної релігійної культури як суспільно-функціонуючого феномена скористатись культурологічним підходом.

Метою дослідження є розробка методологічних засад культурологічного дослідження української народної релігійної культури як феномена (тобто як явища, «що дається нам через досвід чуттєвого пізнання»

[12, 477]), що функціонує у соціумі. Вирішення цієї проблеми дозволить провести верифікацію висновків, зроблених на підставі емпіричного матеріалу, що був зібраний автором протягом п'ятнадцяти років під час польових досліджень і опублікованих в монографії «Дерев'яні церкви України» [3, 4-7].

Розставимо акценти в інтерпретації феномена: на змісті релігійної мотивації чуттєвого досвіду і на функціонуванні феномена у суспільстві. Введемо обмеження в аналітичний діапазон за релігійним чинником і дослідимо українську народну релігійну культуру в її християнському контексті, оскільки християнство завжди було і залишається мега-релігією в Україні. Другий ліміт – за часом: від часів прийняття християнства до сьогодення.

У цьому ракурсі коло об'єктів дослідження охоплює певні види мистецтва – народну релігійну архітектуру, живопис (стінопис, іконопис), скульптуру, церковне декоративне мистецтво, релігійну апокрифічну літературу. В такому виборі головним є те, що ці реальні форми людської художньо-творчої діяльності, що складають змістове ядро релігійної художньої культури, несуть основне функціональне навантаження в літургійній дії, саме вони дозволяють заволодіти увагою віруючих і перенести їх в уявний світ, ініціюючи їхні емоційні переживання. Правда, в цьому синтезі бракує ще одного компонента – релігійної музики, але це – окрема тема для дослідження.

Перш за все, необхідно визначити термін «українська народна релігійна культура» в тому аспекті, в якому він використовується у дослідженні. Це ставить нас перед необхідністю вибору парадигми, на базі якої можна здійснювати проблемний діалог. В основу

дослідження поставимо твердження: українська народна релігійна культура виступає як системно-функціонуючий чинник соціальної поведінки людини, засобом утвердження суспільного буття індивіда.

Парадигма виводить на проблему суб'єктно-об'єктних відносин в процесі функціонування української народної релігійної культури у соціумі. Ще Б.Маліновський писав, що «культурний процес, який містить у собі матеріальний субстрат культури (тобто артефакти), соціальні зв'язки, що зв'язують людей (тобто стандартизовані способи поведінки), і символічні акти є щось цілісне» [9, 687]. Такий соціокультурний підхід передбачає цілісне дослідження української народної релігійної культури (як об'єкта), суб'єкта (носія цієї культури), а також соціуму, в якому вони функціонують. Продуктивність підходу обумовлена можливістю створити систематизовану картину взаємозв'язку об'єкта і суб'єкта в соціально-історичній системі координат, а також окреслити роль народної культури у формуванні соціальної поведінки людини.

Прийнята нами на початку дослідження парадигма фокусує увагу на системному характері об'єкта, тобто українська народна релігійна культура розглядається як цілісна система з узгодженим функціонування усіх її компонентів і частин, для якої характерні: розчленованість, автономність елементів, варіативність. Кожному автономному елементові притаманні основні властивості системи у цілому.

Виникає питання, за яким принципом слід класифікувати елементи системи. Як зазначив М.Каган, «в основі будь-якого системного дослідження лежить відома класифікація систематизованих явищ; тому успіх в справі моделювання певної системи залежить в першу чергу від принципів класифікації, що були використані у конкретному випадку» [8, 161]. Виявимо, яку площину класифікації української народної релігійної культури слід визнати похідною і визначаючою, тобто за якою ознакою (або сукупністю ознак) можна порівнювати і розрізняти її елементи.

Все залежить від напряму дослідження. Для аналізу особливостей певних форм об'єкта, засобів їх побудови в основу класифікації покладімо принцип поділу за видами мистецтва в їх релігійній іманентній позиції (християнська архітектура, живопис, скульптура, декоративно-прикладне мистецтво), бо кожний з них має свою специфічну мову, образність, художньо-композиційні особливості, символіку, власні традиції.

Інший класифікаційний принцип – на художній і релігійний компоненти – ґрунтується на поділі за функціональною ознакою. В його

основі лежить, з одного боку, уявлення про художню цінність української народної релігійної культури з її функцією естетичного впливу на людей, з іншого – про її релігійну функцію. Така методологічна настанова дозволяє найбільш переконливо сформулювати значення української народної релігійної культури для мотивації людської поведінки у суспільстві.

Обидві класифікаційні площини мають власні системи морфологічних рівнів і узагальнюють два рівноправних і рівноцінних засоба художньо-творчої людської діяльності, відбиваючи, на мій погляд, реальну систему відносин в об'єкті дослідження. Висунемо ряд аргументів на користь запропонованої класифікації: по-перше, уявлення про художню і релігійну складові є загальним для всіх видів релігійних мистецтв, що притаманно самій природі релігійної народної творчості; по-друге, в обох випадках система виконує функцію світоглядної основи, що формує ціннісну орієнтацію особистості. Якщо ця гіпотеза є вірною, то залишається визнати, що таке внутрішнє членування української народної релігійної культури є об'єктивно існуючим і закономірним.

Слід підкреслити, що обидва поділи народної релігійної культури як системи (за видами мистецтва або на художній і релігійний компоненти) достатньо умовні, оскільки в кожній з обраних площин між суміжними явищами існує тісний зв'язок. Так, визначені форми мистецтва функціонують в нерозривній єдності в системі релігійної обрядовості. Не існує жорсткої демаркаційної лінії також між художнім і релігійним компонентами, бо лише у їх тісному взаємозв'язку і взаємовпливі релігійна культура може виконувати свої функції.

Системний підхід дає змогу дослідити структуру української народної релігійної культури, зв'язки між її елементами, а також основні інваріанти (соборність, традиційність, синкретичність, символічність), що детермінують її специфіку, визначаючи їй певне місце в українській культурі. Слід відзначити, що інваріанти є не емпіричними сутностями, які можна вичленити із дійсності і описати мовою фактів, а науково-теоретичними поняттями. Їх зміст характеризується одночасно стійкістю і мінливістю, що обумовлено змінами в системі суспільного світогляду, тому потребує логічної верифікації і уточнення з позицій сучасної культурології і прикладної соціології. Це змушує з увагою відноситись до питань, які, здавалось, були давно вирішені, і дозволяє тим самим подолати існуючі методологічні перепони. В якості методологічної основи для аналізу інваріантів української народної релігійної культури доцільно використати методи семантично-

го, семіотичного, історичного і функціонального аналізу.

Особливим аспектом системного дослідження є аналіз аксіосфери української народної релігійної культури як багатомірного цілісного утворення (системи), що функціонує в реальному соціокультурному середовищі. Ціннісний підхід до дослідження взаємозв'язку аксіосфери української народної релігійної культури і ціннісної орієнтації особистості крізь призму діалектики соціуму вводить проблематику у соціокультурне поле. Він дозволяє відповісти на питання: який вплив має українська народна релігійна культура на процеси соціалізації і виховання особистості, формування її свідомості й ідентичності.

В основі міркувань лежить уявлення про соціальну природу людини, тому для інтерпретації об'єкта дослідження велике значення набуває розуміння суб'єкта як її соціального носія, творча активність якого в цій сфері людської діяльності надзвичайно велика. Поняття «суб'єкт української народної релігійної культури» має інтегральний характер, воно поєднує соціальні суб'єкти (індивідуальні, групові), які виконують функції створення, зберігання, ретрансляції та споживання цієї культури.

Як продукт спільної життєдіяльності людей, українська народна релігійна культура завжди спиралась на релігійні традиції, які виникли в наслідок синкретизму язичницького і християнського світогляду, що продукувало особливий тип її носія – віруючого. Саме цей факт (релігійний вимір суспільного буття) обумовлює просторово-часовий діапазон дослідження функціонування української народної релігійної культури у соціокультурному полі. Шляхом компаративного аналізу таких суспільних явищ як «етнос», «народ», «традиційне суспільство» доцільно визначити соціокультурне середовище функціонування об'єкта дослідження.

Зазначимо, що у формуванні, розвитку та зберіганні народної релігійної культури протягом історії приймали участь (в тій чи іншій мірі) різні соціальні групи і шари суспільства, що визначило її поліфункціональність і дозволило розглядати її як полісоціальне явище. Тому доцільно звернутись до функціоналізму (методу, що базується на усвідомленні суспільства як живої саморегулюючої системи взаємопов'язаних і взаємозалежних структурних елементів, які виконують функції підтримки і зберігання її цілісності та життєдіяльності) і проаналізувати народну релігійну культуру через функції, які вона виконує в українському суспільстві.

Її соціальні функції, значною мірою, зв'язані з такими завданнями: з проектуван-

ням естетично організованого середовища існування людини, насиченого еталонними зразками художньо-культурних цінностей релігійного змісту; з розкриттям людині сенсу життя в контексті існування трансцендентного буття; з моральним осмисленням і узагальненням соціального досвіду людей і формуванням на цій основі зразків ціннісно-нормативної поведінки і образів свідомості, що втілені у художніх образах; з соціалізацією й інкультурацією особистості, введенням її в актуальну для спільноти систему моральних і естетичних цінностей, моделей поведінки. Отже, відповідно до функціоналізму, українська народна релігійна культура являє собою світоглядну основу включення людини у суспільне буття, виконуючи у соціумі соціально-інтегративні і регулятивні функції.

Однак звернення до народної релігійної культури неможливе без знання соціально-психологічних чинників, що впливають на її функціонування у соціумі в конкретній історичній ситуації. Тому за допомогою методів психологічного і соціологічного аналізу, а також ґрунтуючись на історичному і компаративному методологічних принципах, доцільно розглянути систему мислення носіїв української культури, визначити особливості їх ментальності, дослідити діалектику духовно-психологічних детермінант українського суспільства, трансформацію його релігійної і художньої свідомості зі зміною світоглядної парадигми.

Дослідження в цьому напрямі дає можливість досягнути філософію української народної релігійної культури, розглядаючи цей феномен з методологічних позицій філософії, соціології, релігієзнавства, естетики, мистецтвознавства, психології. Отже, ми підходимо до розкриття ключових аспектів – релігійно-художньої природи української народної релігійної культури, її ідейної і художньо-символічної платформи і варіативності в умовах мінливого буття. Такий комплексний підхід дозволяє з'ясувати цілий спектр питань, зокрема: взаємозв'язок між формою і змістом феномена; соціальним, художнім і релігійним началами; особливості символічної мови (як синтезу язичницької і християнської символіки) і її трансформацію у просторово-часовій системі координат; діалектику співвідношення релігійно-ідеологічної і художньо-естетичної функцій.

Найважливішим принципом української народної релігійної культури є синкретизм мистецтв. Для формування системного і цілісного уявлення про природу об'єкта дослідження доцільно звернутись до методів дедукції і індукції. Продиференціюємо українську народну релігійну культуру на її компоненти (архітектуру, живопис, скульптуру, декоративно-прикладне мистецтво) і, узагальнюючи результати

їх досліджень, зробимо висновок стосовно природи культурного феномена у цілому.

В процесі свого функціонування у соціумі об'єкти і суб'єкти народної релігійної культури знаходяться в діалектичній єдності. Тому не підлягає сумніву важливість дослідження української народної релігійної культури (як системи) в соціальному і історичному контексті. Це дає можливість повніше окреслити перспективи розвитку феномена в сучасному українському суспільстві. Проблема охоплює такі аспекти, як: визначення іманентних і зовнішніх чинників її розвитку, трансформацію форми і змісту елементів системи в історичному процесі, їх системних відносин, зміни аксіосфери української народної релігійної культури і її впливу на індивіда в процесі його соціалізації.

Для аналізу динаміки української народної релігійної культури можна скористатися декількома теоретичними моделями історико-культурного процесу, зокрема, еволюціонізмом (Л.Морган, Г.Спенсер, Е.Тайлор) і дифузійнізмом (Б.Маліновський, Ф.Гребнер, В.Копперс, Ф.Ратцель, У.Ріверс, Л.Фробеніус, Г.Чайлд, В.Шмідт). Обидві концепції відображають процес адаптації суспільства до змін в соціокультурному полі. Їх методологічна відмінність виявляється в тому, що еволюціоністи розглядають кожне явище культури як ланку в ланцюзі еволюції, а спрямованість руху людського суспільства і культури – від простого до складного. Дифузійністи ж виходять із уявлення про просторове розповсюдження культури або її елементів із якого-небудь центру чи центрів; унаслідок взаємодії і взаємовпливу культур у межах єдиної спільності або різних соціокультурних спільнот народжуються нові форми культурної активності, нові духовні орієнтири.

Перед нами, власне кажучи, два засоби інтерпретації культурного процесу – у часовому континуумі (еволюційна модель) і просторовому (дифузійна модель). Однак немає ніякого протиріччя в тому, що під час дослідження ми будемо використовувати обидві моделі, бо простір і час створюють єдину систему координат, що містить усю реальність. У.Ріверс, звертаючи увагу на розбіжності у концепціях, висунув припущення, що «для прогресу у вивченні культури необхідно поєднання цих двох методів» [1, 610]. Їх комбінація дає можливість, зокрема, проаналізувати ступінь взаємодії української народної релігійної культури з європейською культурою (з європейськими художніми стилями), розкрити чинники її просторової гетерогенності, тобто виникнення таких її явищ як універсальне, етнічне та локальне.

Відповідно до цих моделей, динаміка української народної релігійної культури може трактуватися як результат адаптації її до природних та соціокультурних змін, а механізм, що надає її динаміці закономірного характеру, визначається доцільністю життєзабезпечення суспільства. За допомогою історичного, компаративного методів, а також на підставі емпіричного матеріалу, зібраного автором, вітчизняними та зарубіжними вченими, доцільно дослідити трансформацію української народної релігійної культури протягом всього існування християнства в Україні – як в періоди її монотонного лінійного еволюційного розвитку в умовах відносно стійкої соціокультурної системи, коли йде поступова переоцінка цінностей, так і в часи деградації, застою і революційних перетворень.

Особливу увагу слід приділити історичним періодам соціокультурної кризи, коли порушується баланс структурної упорядкованості локальної соціокультурної системи, узгодженості і взаємодії в функціонуванні її підсистем, ефективності взаємозв'язків між її компонентами, що веде до зниження рівня соціокультурного інтегрування і консолідації суспільства, деградації нормативно-регулятивної функції культури, руйнуванню механізмів її розвитку. Це дає можливість проаналізувати ситуацію, що склалась в сучасній українській культурі взагалі і народній релігійній культурі зокрема, виявити чинники, що детермінували цю кризу, і намітити основні напрямки в розробці технології виходу з неї. Ми підходимо до вирішення важливого завдання – визначення місця української народної релігійної культури в сучасному суспільстві і її ролі в соціалізації індивіда.

Отже, показано, що методологічні перспективи в формуванні концепції української народної релігійної культури як суспільно-функціонуючого феномена має культурологічний підхід, який дає можливість проаналізувати цей феномен комплексно, інтегруючи методологічні принципи філософії, соціології, енографії, релігієзнавства, мистецтвознавства. Такий підхід дозволяє створити картину діалектичного зв'язку української народної релігійної культури (об'єкта) і її соціального носія (суб'єкта) в соціально-історичній системі координат, осмислити феномен як системно-функціонуючий засіб включення людини до суспільного буття, визначити його роль і місце у сучасному соціумі. Уявляється, що така методологічна основа відповідає сутності проблеми, що досліджується, і з максимальною повнотою реалізує внутрішні потенції методів дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Антология исследований культуры*: Т.1. Интерпретация культуры.— СПб.: Университетская книга, 1997. — 728 с.
2. *Бернштам Т.А.* Новые перспективы в познании и изучении традиционной народной культуры (теория и практика этнографических исследований).— К: РАУ, 1993. — 184 с.
3. *Герчанівська П.Е.* Дерев'яні церкви України.— К.: Наукова думка, 1996. — 136 с.
4. *Герчанівська П.Е.* Дерев'яні церкви України та Фінляндії. Спільні та відмінні риси // Україна-Фінляндія: Зб. наук. ст./ Відп. ред. А.Г. Слюсаренко. — Київ-Гельсінкі: Аквілон-Прес, 1999. — С. 153-182.
5. *Герчанівська П.Е.* Динаміка розвитку дерев'яної сакральної архітектури Марамороша у XVII–XVIII ст. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — К.: ДАКК-КиМ, 2002. — № 2. — С. 44–55.
6. *Герчанівська П.Е.* Типові риси народної православної архітектури Поділля XVII – XVIII ст. у контексті художнього розвитку європейської культури // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л.С. Мельничук. — Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2004. — С. 176-180.
7. *Герчанівська П.Е.* Універсальне, етнічне та локальне в українській народній сакральній культурі // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В. Лях. — Вип. 60. — К.: Український центр духовної культури, 2007. — С. 145-158.
8. *Герчанівська П.Е.* Церква Св. Параскеви в с. Олександрівці Хустського району Закарпатської області // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. — Вип. 44.— К.: ВПЦ “Київський університет”, 1999. — С. 31-39.
9. *Каган М.С.* Морфологія мистецтва. — Ленінград: Мистецтво, 1972. — 440 с.
10. *Малиновский Б.* Функциональный анализ // Антология исследований культуры. — Т.1. — Интерпретация культуры. — СПб.: Университетская книга, 1997. — С. 681-702.
11. *Михайлова Л.И.* Народная художественная культура: детерминанты, тенденции, закономерности социодинамики. — М.: Вузовская книга, 2006. — 264 с.
12. *Народная культура в современных условиях* / Отв. ред. Н.Г.Михайлова. — М., 2000. — 219 с.
13. *Философский энциклопедический словарь*. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2009 р.

